

КОНЦЕПТ «ДОЗВІЛЛЯ» У ПРАЦЯХ ВІД АНТИЧНИХ ЧАСІВ ДО КІНЦЯ XVII СТ.

Сфера вільного часу завжди була об'єктом наукового інтересу. Оскільки дозвілля і потенційно і реально є часом не тільки фізичного, а, перш за все, духовного розвитку особистості, розвитку її творчих здібностей. Тому перші спроби його дослідження знаходимо у працях античних філософів.

За свідченнями вчених «вільний час» існував уже за часів первісних людей. Цей час заповнювався святкуваннями, за участю всього племені, на честь вдалого полювання, повернення мисливців із здобиччю, що супроводжувалося піснями й танцями. Згодом обряди, що здійснювалися на святі набули магічного, релігійного характеру, стали складовою частиною обряду ініціації (посвяти підлітків у статус дорослих).

Перехід до осілого способу життя, розвиток землеробства та скотарства, сприяли становленню складної системи свят, в основі яких були зміна пір року, тривалість світового дня та сільськогосподарська праця. Свята наповнювалися новим змістом, освячувалися новими релігійними уявленнями, адекватними потребами землеробів.

Поняття «дозвілля» спочатку стало предметом досліджень античних філософів та мислителів, використовувалося ними для визначення специфіки невиробничої сфери життєдіяльності людини. У такому сенсі воно використовувалося Конфуцієм який структуруючи час у двохфазному вимірі: праці та відпочинку людини, філософ тлумачив його як «святкову фазу буття» [4, с. 158].

Втім, не зважаючи на увагу, яку давні мислителі приділяли дозвіллю, вперше обґрунтував роль цього феномену людського буття Платон у праці «Закони» [6, с. 125]. Філософ вважав дозвілля невід'ємним компонентом функціонування держави. Мислитель підкреслював, що кожен прошарок

суспільства відрізняється один від одного не тільки соціальними функціями, зовнішністю, одягом, але й змістом і формою проведення вільного часу.

Платон вважав, що вірно спрямовані задоволення та страждання складають основи виховання, більше того, характер ігор та розваг впливає на встановлення законів і визначає, чи будуть вони виконуватися. Тому боги санкціонували становлення божественних святкувань, які сприяли вихованню молоді. Філософ стверджував, що саме боги керували хороводами, піснями, танцями. При чому важливо, щоб люди отримували задоволення від забав і розходилися ще більшими друзями, аніж були раніше. Одночасно, мислитель застерігав, що життя в неробстві, бездумне дозвілля призводять до формування лінивої, безпечної істоти, яка не має власної думки і легко піддається впливу інших. Найбільшим злом вважав він розпущеність і зухвалість молоді.

Життя свідомої людини-громадянина Платон вбачав у турботі про добродійність, розвиток тілесної і душевної довершеності. Для досягнення цієї мети людина повинна використовувати весь вільний час, який філософ розмежовував на «вільний час», «превелике дозвілля» і «свято». В останньому відновлюється психічна та фізична енергія людини, а також зростання її інтелектуального рівня та морального самовдосконалення [5]. Мислитель в один ряд ставить культ божества та гру, причому останню він вважає виховною суттю свята та містилицем найвищих цінностей людства [5, с. 18–23].

Аристотель вважав дозвілля запорукою щасливого життя людини. Вільний час, на його думку, має складатися із задоволення з одного боку і обов'язкової діяльності та руху, з другої. При чому філософ підкреслював необхідність для кожної людини займатися самоспогляданням, саморозвитком, що можливо лише у вільний від роботи час [1].

Ще один видатний грецький мислитель – Цицерон, вважав, що все в житті слід починати вчасно, ефективно витратити власний час на різних етапах життєвого шляху [8, с. 15]. Думки про необхідність розумного використання часу, бережного ставлення до нього знаходимо у Старому Завіті в Книзі

Екклесіаста: «Всьому свій час – час плакати, і час сміятись, тужити і танцювати» [2, с. 668].

Поняття дозвілля зустрічаємо і в давній українській літературі. В «Ізборнику Святослава» (1076 р.) наголошується на необхідності присвячувати вільний від роботи та повсякденних турбот час читанню духовних книг, молитвам [7]. «Въсе, елико мата златъмь и сребръмь и ризами, неимуштиим подаита, и в работѣ суштя аky своя чяда лубита, и уныя милуита, и старя свободъ съподобита, пишу им до съмерьти даюся. И с проста реку: еже мя видѣста творяштя, и вы творита да спасетася и съподобитася святых. Матере не забываета, волу еи творита и послушаита с страхъмь господньмъ. Вѣдѣ бо, яко дѣло господне дѣлаета, заповѣди господня хранита, и бог мира сего буди с вама» [7, с. 11 – 12].

У «Повісті временних літ» згадуються святкування княжої дружини, що проводилися у вільний від походів час: «Се же пакы творише людем своим, по вся недѣля устави на дворѣ в гридьницѣ пир творити и приходити болярм, и гридем, и съцьскым, и десяцьскым, и нарочитым мужем, при князи и без князя; бываше множество от мяс, от скота и от звѣрины, бяше по изобилью от всего» [7, с. 25].

У розділі «Піклування Ярослава про освіту» зазначається: «Велика бо бывапетъ полза от ученья книжного; книгами бо кажеми и учими есмы пути покаянью, мудрость бо обрѣтаем и въздержанье от словес книжных. Се бо суть рѣки, напаяюще вселеную, се суть исходяща мудрости; книгам бо есть неищетная глубина; сими бо в печали утѣшаеми есмы, си суть узда въздержанью. Аще бо поищещи в книгах мудрости прилѣжно, то обрящещи велику ползу души своей; иже бо книги часто четет, то бесѣдует в богом, или святыми мужи; почитая пророческыя бесѣды, и еуагельская ученья и апостолская, и житья святых отец, възприемлет души велику ползу» [7, с. 27].

Володимир Мономах повчаючи наступні покоління закликав їх не лінуватися, оскільки нічним поклоном та співом молитов «человѣк побѣжаеть

дьявола». Вважаючи одним з найперших обов'язків – молитися – «та бо есть молитва всѣх лѣпши, нежели мыслити безлѣпицю ѣздя» [7, с. 68].

У Галицько-Волинському літописі згадується поховальний обряд [7, с. 88], у «Посланії до князя Острозького», зокрема в частині під назвою «Апологія чернецтву» Іван Вишенський згадує, засуджуючи, як прояви дій лукавого «праздничные ярмарки, што вы зовете соборами», «коляды», «щедриі вечер», «волочѣльное по воскресеніи», «на Георгія мученика празник діаволскій на поле изшедших сатанѣ офіру танцами и скоками чинити», «пирогои и ница надгробные в Острозѣ», «Купала на крестителя», «Петр и Павел», за словами проповідника, молять відступитися від язичницьких дійств, оскільки «мерзко бо им на землю с небеси смотрѣти на тое діаволское позоприще, христіанским людем збираючися» [7, с. 117].

Мелетій Смотрицький у першому розділі праці «Тренос. Тобто плач єдиної святої Вселенської апостольської Східної Церкви» наголошує на необхідності проводити свій час у допомозі немічним, бідним, будучи «прикладом вірних у мові, в поведінці, в любові, у вірі, в чистоті. Пильнуйте читання, нагадуйте поучення. Провозвіщайте слово, наплягайте вчасно і невчасно, умовляйте, лайте, просіть з усією терпеливістю научатись, бороніть несильних і безпутних напучуйте. Ви-бо есте сіль землі і світлість світу» [7, с. 138].

Та вже у XVII ст. Памва Беринда пише «Різдвяні вірші», які «На рождество господа бога и спаса нашего Иисуса Христа вѣршѣ, для утіхи православным христіаном. В Львовѣ, в друкарни Братской. Року от выпльщенія господня 1616», де згадуються і коляди і щедрий вечір, але вже в іншому контексті:

За коляду в щедрый жень, книжечку тую,
Праздника зацного на памятку святую.
Которая то през дѣток ест деклямована,
И для утіхи на день тот, з друку выдана.
Претож ея нынѣ за коляду мѣную,
И за щодрый день с худобы спул офѣрую... [7, с. 168].

Молодіжні розваги згадуються у найвидатнішій історичній праці XVII ст. «Синописисі» (1674 р.). У розділі «О идолѣх» перераховуються найбільші язичницькі божества та святкування на їхню честь – Перун, Волос (Велес), Позвизд (Похвист), Леля та Полеля. Щодо них невідомий автор зазначає: «хиже богомерзкое имя и до нынѣ по нѣкіим странам на сонмищах игралищных пѣніем Лелюм Полелюм возглашают. Такожде и матер Лелеву и Полелеву Ляду, – пою ще Ладо, Ладо и того ідола ветхую пре леть дѣволскую на брачных веселіях руками плещуще и о стол біюще воспѣвают, и от сего православному христіянину всячески блюстися подобает, да не возбужденіе казни божія бѣвает» [7, с. 279].

Значно детальніше в «Синописисі» описано свято Купала: «в навечеріи рожества святого Іоанна Крестителя, собрашеса в вечерю ноша мужеска, дѣвическа и женска полу, соплѣтают себѣ вѣнца от зелія нѣкогого и возлагают на главу и опоясуются ими, ешеже на том бѣсовстем игралищи кладут и огонь и окрест его, емшися за руцѣ, нечестиво ходять и скачут, и пѣсни поют, скверного Купало часто повторяю ще и чрез огонь прескачуще, саміх себе тому же бѣсу Купалу в жертву приносять. И синіх дѣйств дѣволских много на скерніх соборищах творять, хиже и писати не лѣпо ест» [7, с. 279].

Згадується також поливальний (полив'яний) понеділок: «Нѣціи от древних беззаконній источник и озером умноженія ради плодов земніх жертві приношаху, а временем и людей в водѣ топяху. По нѣкіих странах російських еше и доселѣ древнего того безъчинія отновляется пам'ять, егда в время пресвѣтлаго дне воскресенія Христова собравшеса обоого полу юноты или и стрыи друг друга по подобію нѣкогого утѣшенія в воду вѣкидают, и случается наважденіем бѣсовским вѣверженному в воду или о камень, или о древо разбитися или утопати, и злѣ испущати душу свою: иньи же аще не вкидают в воду, то поливают водою, тому же бѣсу жертву древних забобонов отновляюще, а нынѣ в обычай утѣшенія, а не жертвы ідолкія творят. Обаче лучше бы и тому не быти» [7, с. 281].

Наприкінці згадується «идол Коляда, бог праздничный», «по вся святые дни собирающесе на богомерзкия игралища, пѣсни поют и в них, аще и о рождествѣ Христовом воспоминают, но zdeже беззаконно и Коляду, ветхую прелесть діаволскую, много повторяю ще присовокупляют. К сему на тыхже с воих законопротивных соборищах и нѣкоего Тура сатану, и прочія богомерзкия скареды измышляюще, воспоминают. Иныи лица своя и всю красоту челоуѣческую по образу и по подобію божію сотворенную, нѣкими ларвами или страшилами, на діаволскій образ пристроенными закривают, страшаще или утѣшающе людій...» [7, с. 281].

Інформацію про дозвілля наших предків отримуємо із літописів, повчань, а також листів, щоденникових записів, спогадів іноземних мандрівників. Зокрема, Ібн-Даст у творі «Книга добрих скарбів», яка була написана в першій половині X ст., згадуються музичні інструменти, чия гра супроводжувала спів слов'ян: «Є в них ріжні кобзи, гуслі і дудки; дудки довгі на два лікті, а кобза має вісім струн. Напиток роблять собі з меду» [Січинський с. 18].

1651 р. побачив світ твір Г. де Боплана «Опис України себто кількох провінцій королівства Польщі, що простягаються від кордонів Московії до меж Трансильванії, разом з їхніми звичаями та способом життя і ведення війни» [3]. Слід зазначити, що праця Г. де Боплана цінна тією етнографічною точністю, з якою автор описує свята нашого народу. Так, у розділі «Як селянин може одружитися з панночкою» автор детально описує звичаї українців щодо проведення вільного часу, зокрема у неділю та на свята. Тут же подано опис звичаю умикання дівчат під час танців на березі річок або лісових галявинах. Крім того, згадується звичай, за яким дівчата самі пропонували хлопцю одружитися. Окремий розділ «Як відбувається весілля» присічемо опису весільного обряду українців. Детально описано звичаї, що побутували на наших землях у XVII столітті на Великдень та великодній (полив'яний) понеділок [3].

Отже, ми можемо з упевненістю стверджувати, що від античних мислителів і до політичних та культурних діячів XVII століття значна увага приділялася проблемі організації та проведенні вільного часу. Оскільки від якості дозвілля,

його наповнення залежало не тільки виховання молодого покоління, а й майбутнє держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Аристотель. Евдемова етика. / Аристотель. – М., 2005. – 448 с.
2. Библия. – М.: Изд. Моск. Епархии, 1995. – 1225 с.
3. Боплан Г. Опис України себто кількох провінцій королівства Польщі, що простягаються від кордонів Московії до меж Трансильванії, разом з їхніми звичаями та способом життя і ведення війни / Гійом Левассер де Боплан. – Рим, 1991. – 84 с.
4. Воловик А. Ф. Сьогодення і проблеми вільного часу / А. Воловик // Культура України: історія і сучасність: Мат. респ. наук. – прак. конф. – Х.: ХДІК, 1992. – 404 с.
5. Мазаев А. И. Праздник как соціально-художественное явление / А. Мазаев. – М.: Наука, 1978. – 392 с.
6. Платон. Государство. Законы. Политика / Платон. – М.: Мысль, 1998. – 798 с.
7. Хрестоматія давньої української літератури (доба феодалізму) / Упоряд. Дійсн. Член АН УРСР О. І. Білецький. – К.: Рад. Школа, 1952. – 603 с.
8. Цицерон М. Т. О старости. О дружбе. Об обязанностях. – М.: Наука, 1993. – 248 с.